

Estudis sobre l'escultura romànica del segle XIe

I

L'ORNAMENTACIÓ DE LA LLINDA DE SANT GENÍS LES FONTS
I LA DEL BEATUS D'ASHBURNHAM

Mr. Paul Deschamps va publicar en les «Mélanges d'Histoire du Moyen Age» (1), ofertes a Mr. Ferdinand Lot, un interessant estudi intítulat breument: «Tables d'autel de marbre». Sota aquest títol hi ha els resultats d'una recerca del major interès per a la Història de l'escultura. A les taules d'altar que descriu Mr. Deschamps entre «les vores i la part enfonsada hi ha una faixa limitada per lòbuls en arc de cercle, omplerts d'una decoració esculpurada».

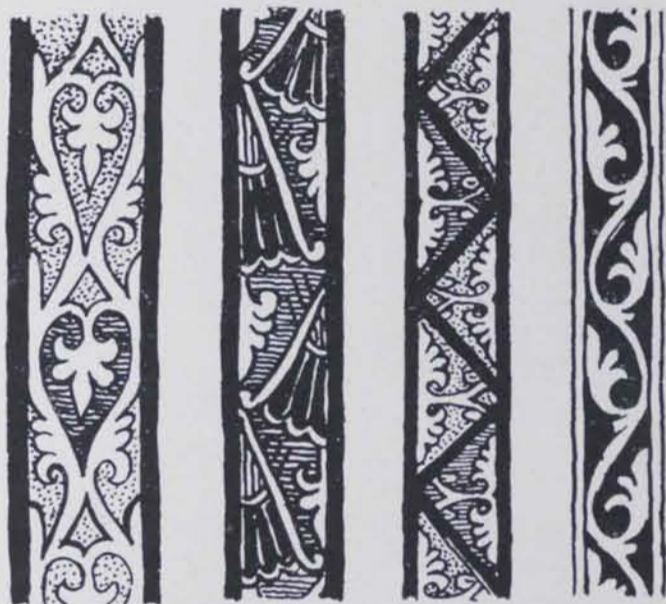

Fig. 243. — Orles del Beatus d'Ashburnham

Aquesta decoració canvia amb els anys. En l'ara de Capestany (Hérault) executada, segons una inscripció de la mateixa ara, en temps de Carles el Simple, després la mort del Rei Eudes, 898-923, hi ha una forma simètrica com d'una elemental fulla vegetal de tres fol·liculs. Aquesta forma rudimentària es conserva molt temps. Més tard, en una data compresa entre 982 i 1070, fa l'aparició un sistema d'ornamentació més complicat, sobre el que vull cridar l'atenció. Es troba aquest sistema a les taules de Rodez (Hérault); Quaranta (Hérault), església consagrada en 982; Rodez (segons una inscripció de la mateixa taula, feta en temps del bisbe

Deusdedit, que Mr. Deschamps creu ésser el tercer d'aquest nom, 961-1004); Sant Andreu de Sureda (1020-1021); Girona (Catalunya), església consagrada en 1038; Elna (segons una inscripció 1069). Torrelles, consagrada en 1096; Sant Sadurní de Tolosa, consagrada en 1096; Cluny, consagrada en 1096; Garriguette i Sauvian.

«Aquests temes, d'un estil estrany, que es troben a monuments allunyats els uns dels altres, a Rodez, a Girona, a Quaranta, a la Garriguette, i sens dubte a Sauvian, són testimoni d'un art molt original que no es lliga de cap manera amb l'art antic, però al qual es poden trobar relacions molt notables amb certs elements de decoració de l'escultura hispano-moresca».

Aquestes darreres paraules, així com tot el que fins aquí hem exposat, pertanyen a l'estudi de Mr. Deschamps.

Jo he dibuixat tots aquests ornaments que indubtablement pertanyen a una mateixa família, a fi de comparar-los.

Hi ha, efectivament, freqüents analogies entre aquests ornaments, amb els que ornem les cares de les fulles dels capitells i els paraments de les claus dels arcs de diversos monuments de Còrdova, Saragossa, etc., però jo deixo a Mr. Deschamps, que s'ha reservat el fer aquest estudi, el mostrar-los en detall.

Vull solament indicar les analogies extraordinàries entre aquells ornaments i els que decoren un llibre, menys conegut, que jo he tingut l'oportunitat de poder estudiar detingudament: el

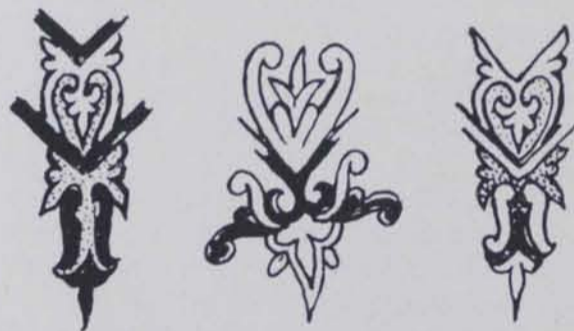

Fig. 244. — Temes decoratius de les ares d'altar

(1) París, 1925.

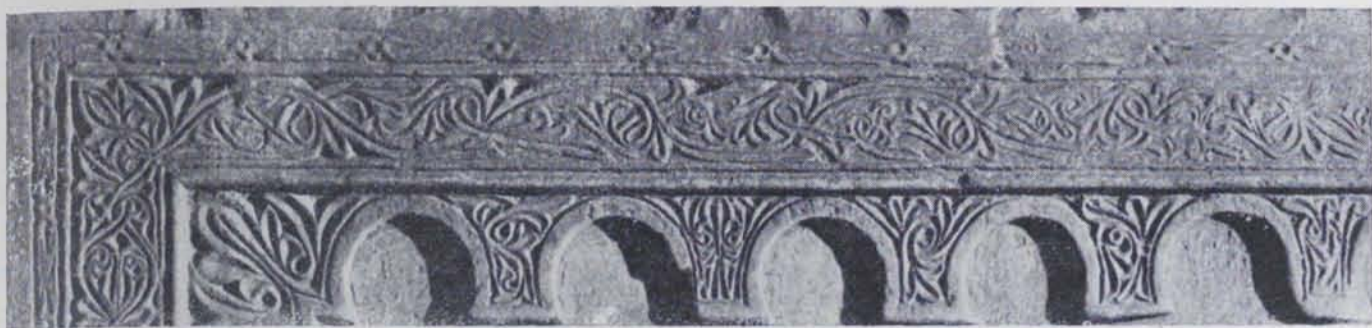

Fig. 245. - Detall de l'ara de l'altar de Sant Andreu de Sureda

Beatus d'Ashburnham, avui assenyalat amb el número 644 en la Pierpont Morgan Library, de New-York, que es pot datar a 926 (1). N'hi ha prou per a demostrar-ho de posar uns dibuixos al costat dels altres (figs. 243 i 244).

Entre ells hi ha un tema que és comú a l'ara de l'altar i a la llinda del portal de l'església de Sant Andreu de Sureda (figs. 245 i 246). Un altre tema del mateix Beatus és igual al que orna la llinda de Sant Genís les Fonts (fig. 247). L'analogia amb els temes aràbics dels elements ornamentals, dóna més valor al fet de que en aquests relleus els arcs són en ferradura, com els arcs de l'arquitectura representada en el Beatus d'Ashburnham. De tot això sembla deduir-se que uns mateixos tallers feren les ares d'altar i els primitius relleus romànics del Rosselló.

Tenim així establertes analogies entre un manuscrit mossàrab de 926 i les taules d'altar que es fan des de 982 i encara les llindes de la Catalunya francesa de Sant Andreu de Sureda i de Sant Genís les Fonts, unes i altres ornades de temes aràbics. Els picapedrers del Pirineu català usaven, doncs, temes d'origen aràbic transmesos pels manuscrits mossàrabs. ¿Quí era la gent que treballava aquestes obres que es troben escampades principalment en la regió compresa entre Tolosa, Montpeller i Girona? Coneixem el nom d'un d'ells, el qui feu la taula d'altar de Sant Sadurn de Tolosa, Bernat Gilduin. El nom no és d'un musulmà.

Jo vull assenyalar aquest fet interessant, el qual és que en les primitives escultures pirenenques del començament del segle XI, hi ha una preponderància de temes musulmans. Un fet anàleg, potser en més intensitat, al que es verifica en els claustres de Tolosa i en els de Moissac, del segle XII (2).

(1) El manuscrit és fet per Magius, *arxipictor*, i fou encarregat de l'Abat Victor d'un monestir de Sant Miquel, que probablement és Sant Miquel d'Escalada en la regió de León a Espanya. La data està indicada en el manuscrit en aquesta forma: *duo gemina ter terna centies et ter dena bina era*, que Gómez Moreno interpreta així:

$$2 + 2 + 3 \times 3 \times 100 + 3 \times 10 \times 2 = 4 + 900 + 60 = 964$$

però que pot interpretar-se també com han fet altres:

$$2 + 2 + 3 \times 3 \times 100 + 3 \times 10 + 2 = 4 + 900 + 32 = 932$$

o

$$2 + 2 + 3 \times 3 \times 100 + 3(10 + 2) = 4 + 900 + 36 = 936.$$

Aquests anys són referits a l'era hispànica.

Això donaria reduït a la cronologia actual o bé 926, 896 ó 894. M'inclino a creure 926.

Magius morí en 968 deixant sense acabar altra còpia del Beatus, la de Tavara (Manus. V, 35, n.º 257, de l'Arxiu Històric Nacional de Madrid) que fou finalitzada per son deixeble Emeteri en 970. Emeteri possiblement és el mateix que feu amb Eude *Pictrix* el Beatus de la Catedral de Girona en 975. Jo m'inclino a la primera interpretació, ja que en el tercer cas hauria treballat Magius 74 anys en l'art difícil de la miniatura, i és difícil el supòsit d'haver conservat la vista fins a l'edat de quasi cent anys, suposant que en acabar el primer manuscrit en tingués 25.

Gómez Moreno cita a més, per a recolzar la seva tesi, que un abat Victor regnà en 926 el monestir d'Escalada. (GÓMEZ MORENO, M.: *Iglesias mozárabes. Arte español de los siglos IX a XI*, Madrid, 1919, pàg. 131).

(2) Aquestes dades foren comunicades a la «Société des Antiquaires de France» i han estat publicades al *Bulletin* 1928 al 149.

Fig. 246.

Detall de la llinda de Sant Andreu de Sureda

II

LA LLINDA DE SANT GENÍS LES FONTS I ELS RETAULES DE DINAMARCA

Es sabut que la més vella escultura romànica de França, epigràficament datada, és la llinda de l'església de Sant Genís les Fonts (fig. 247). Es també una de les més antigues escultures romàniques d'Europa. Una inscripció fixa la seva data en l'any vint-i-quatre del Rei Robert, o sigui vers

Fig. 247. — Llinda de Sant Genís les Fonts

l'any 1020-1021 de la nostra era. La forma és coneguda: el Crist en majestat sobre els dos

Fig. 248. — Llinda de Sant Genís les Fonts : Detall d'un apòstol

cercles de la glòria, sostinguts per dos àngels, presideix sis apòstols posats dintre sengles arcades lleugerament en arc de ferradura sostingudes per columnes. Una inscripció es desenrotlla en la part superior i una orla, molt usada en els manuscrits dels temps, enquadra la composició (1).

En la extensió de Pireneu que té per centre Sant Beat es troben urnes funeràries i esteles bàrbares amb figures que, sembla, poden ésser datades de cap el segle ive. Es possible que per la raó de tenir el material a mà s'hi hagués conservat la tradició de l'art escultori des de l'època romana, en la qual el país veié les esplendors de civilització representada per les descobertes de Saint-Bertrand de Comminges i de Vallcabrera. Anelles aïllades deixen entreveure una possible cadena que relligaria així l'escultura indígena post-romana amb l'escultura admirable de Tolosa i de Moissac.

Tot estudi de la llinda de Sant Genís les Fonts té, doncs, un màxim interès històric.

Una primera novetat ha estat per a mi la qualitat de l'obra que m'ha revelat el contemplar-la en fotografies engrandides. L'obra que havia semblat a Lastey-

(1) LASTEYRIE: *L'Architecture religieuse en France à l'époque romane*, Paris, 1912. P. 637.

rie absolutament mal dibuixada i en certs aspectes ridícula, té bellesa en les testes dels apòstols que revelen un art de l'escultor de més valor del que hom havia suposat en contemplar-la en petites fotografies (figs. 248 i 249). Evidentment les testes no són copiades sense que l'autor hagi deixat de posar hi quelcom de dintre seu. Hi ha en elles una visió del natural: testes de monjo o de canonge amb els llavis inflats, amb galtes arrodonides o amb llurs barbes hirsutes i descuidades. Revela això un art constituït anteriorment, un art fet, que no té cap relació amb les testes que en el segle x^e esculpien qualche vegada els escultors d'ornaments (fig. 250).

El model que serví de pauta fou una obra d'orfebreria del gènere que a Catalunya coneixem per documents i per reproduccions coetànies fetes amb pasta, obra de daurador i del qual a Europa han quedat uns pocs exemples. Però encara més concretament es pot dir que el model era un incipient retaule, *tabula retro altare* o *retabula* en contraposició a l'*antependium* o *tabula ante altare* com les anomenen els documents.

Els documents ens fan conèixer en la regió els altars de Elna (1), cap de bisbat i possiblement el de Cuixà (2), fins potser el de Girona (3), proper pels colls pirenenics baixos de Perthus i de Panissars.

El Slesvig, Dinamarca, Suècia i Noruega han conservat un extraordinari nombre d'altars decorats de planxa de metall executats durant un segle des del començament del segle xiie (4). Tres d'aquests altars, els de Listjers, Odder i Sahl han conservat el retaule. La disposició del retaule dels altars pirenenics podem conèixer-la comparant la llinda de Sant Genís les Fonts amb el retaule d'un d'aquests altars guardats en el Museu nacional de Copenhague, principalment pel de l'altar d'Odder (Jutlàndia septentrional, Dinamarca) (figures 247, 251 i 252).

Les analogies de composició són extraordinàries: el Crist al centre depassant la curva de la glòria la línia horitzontal de les arcades; l'apostolat incomplet com si el nombre històric s'hagués de completar als costats; la inscripció en la part superior; la igualtat del tema floral en les impostes dels arcs.

(1) *Marca hispànica*, ap. LXV.

(2) Guillem, Comte de Cerdanya. en 1095, per a la restauració del retaule de Sant Miquel de Cuixà construït probablement en el segle x^e per l'abat Garí, fa una deïxa d'una copa *Marca hispànica*, ap. CCCXI.

(3) El retaule donació de la comtesa Ermesindis i sa nora Guisla muller de Ramon I el Corbat el dia de la consagració (1038). VILLANUEVA: *Viaje literario a las iglesias de España*, XI, 180. Ermesindis mor en 1058. L'ús del retaule a les terres languedocianes és anterior a 1056, data en què l'arquebisbe de Narbona acusa al vescomte Berenguer de la desaparició de les *Tabulas vero et postabulas, et cruces, et scrinia reliquiarum*. DUCANGE: *Glossarium*, VI, 431. Vegeu sobre la història del retaule. BRAUN, Joseph: *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung*, München, 1924, vol. II.

(4) POUL NORLUND: *Golden altars danish metal work from the romanesque period*, Copenhagen, 1924. Text en danès i resum en anglès.

Fig. 249. — Llinda de Sant Genís les Fonts : Detall d'un apòstol

Fig. 250. — Testa d'una imposta de Sant Pere de les Puèl·les

Encara es podria notar que l'arcada que sobremunta els altars escandinaus (fig. 251) recorda l'arcada que sobreguarda la llinda dels portals romànics.

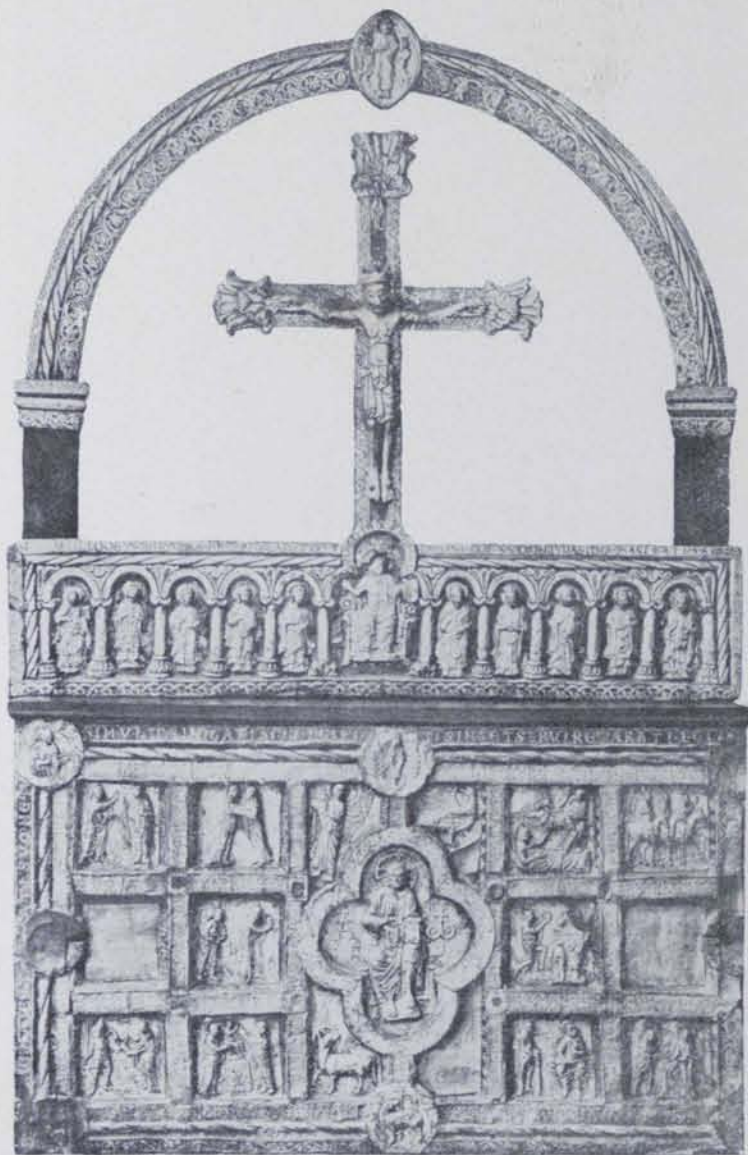

Fig. 251. — Retaule de l'altar d'Odder (Dinamarca). Fot. Norlund

Fa temps hem pogut indicar que l'arquitectura del segle x^e i xie tenia una gran uniformitat des de Catalunya a les terres baixes del Rin. Aquesta analogia entre el retaule dels altars de Dinamarca i la llinda de Sant Genís les Fonts indica que un mateix model d'altar es repetia del Pireneu a les terres normandes. El vehicle era les terres germàniques del Rin. Una anella d'enllaç és el retaule de Coblença, avui al Museu de Cluny.

La influència germànica al país escandinau és assenyalada en nombrosíssims detalls per als qui han estudiat a fons els altars danesos. Aquesta influència es nota en altres aspectes de l'art nòrdic, com les esglésies de fusta, obres tardanes inspirades en les esglésies romàniques del segle xiie del Rin.

Del Rin als Pireneus les relacions eren freqüents: es poden sintetitzar en el fet que una mateixa escola d'arquitectura regna durant una part del segle xie des de la costa nord de la Mediterrània i després seguint el Rin fins a les planes d'Holanda. Ara veiem el mateix fet en la composició de l'altar.

Una conseqüència se'n dedueix: que cal portar l'ús del retaule en les terres del Pireneu als començaments de la xi centúria.

Una darrera conseqüència és l'absis i l'altar servint de base de composició al portal romànic.

III

LES COLUMNES, BASES DE CORNELLÀ I LES DE RIPOLL. LES BASES DE SANT PERE DE RODA

Les columnes de Cornellà (figs. 253 i 254) susciten un problema interessantíssim (1).

Evidentment no es tracta aquí de columnes romanes. Són columnes corínties transformades en llurs proporcions i en la forma del capitell i de la base. L'entaulament ha canviat, transformant-se en les impostes que coronen les columnes.

Les columnes senceres tenen una alçada $8\frac{3}{4}$ de diàmetre, aproximadament. La proporció de les columnes romanes no era estrictament constant. Vitruvi assenyalava a les columnes corínties de $9\frac{1}{2}$ a 10 diàmetres. Vignola, que n'havia medid en gran nombre, assenyalava 10 diàmetres. El canvi està principalment en la proporció relativa dels tres elements que componen la columna: capitell, fust i base.

El capitell té gairebé $1\frac{1}{2}$ diàmetre, mentre el capitell romà antic tenia menys d'un diàmetre.

(1) Vegeu l'estudi sobre l'església de Cornellà en les pàgs. 136-138 del present ANUARI.

En les darreries de l'Imperi arribava a 1 diàmetre i $\frac{1}{3}$. La base té 1 diàmetre $\frac{1}{3}$, mentre la base romana tenia $\frac{1}{2}$.

La proporció relativa dels elements del capitell difereix també de la clàssica i de la major part dels capitells pre-romànics que coneixem. En la major part dels capitells corintis del temps imperial cada rengle de fulles ocupa $\frac{1}{3}$ de l'alçada de capítell i l'altre terç l'omplen els rinxols i fulles superiors. En el capitell de Cornellà l'alçada de les fulles és molt major que l'ocupada pels elements de la part superior. Tampoc s'assemblen els capitells de Cornellà amb els capitells corintis visigòtics de Sant Miquel de Terrassa que segueixen més o menys la proporció romana; ni amb els que coneixem a Catalunya de diverses èpoques anteriors als dels monuments del segle XI, que en general tenen un sol ordre de fulles com el trobat a Sant Cugat del Vallès o els que es guarden al claustre de Sant Sebastià dels Gorchs, que són de composició extremadament bàrbara. L'analogia d'aquests capitells amb els conservats a Santa Maria de Ripoll és extraordinària. Aquest fet fou assenyalat pel qui això escriu, en el moment de la descoberta dels capitells de Cornellà, a la Secció Històrico-Arqueològica de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS; però ha estat l'arquitecte de Còrdova Dr. Félix Hernández (1) qui ha pogut cercar la filiació d'ans i altres en explicar llurs analogies amb els del període califal cordovès.

El Sr. Hernández descriu minuciosament els capitells de Cornellà i creu veure junt a la part superior del segon rengle de fulles una reminiscència del collarí ornat de perles, que existeix en el capitell compost. Ordre compost-acorintat l'anomena. Les petites volutes angulars del capitell corinti són recobertes de fullatge en els capitells de Cornellà, i, com en el capitell compost, notablement accentuades. L'analogia amb els capitells ripollesos és innegable. N'hi ha prou amb juxtaposar les fotografies dels capitells de Cornellà i un dels de Ripoll.

Ara bé, els capitells de Ripoll presenten caràcters extraordinàriament iguals i detalls típics dels capitells de la mesquita cordovesa de la part obrada en temps de El Hakem II i d'Almazor en el darrer quart del segle X. Les bases de les columnes de Cornellà amb llur escòcia extremadament allargada i aplanada amb el tor superior en forma de corda, també recorden, com les conservades a Ripoll, les que els artistes musulmans tallaren a Medina Azahara i a la mesquita de Còrdova durant una part del segle X. Són també d'aquesta forma els de la finestra aràbiga conservada al claustre de la catedral de Tarragona. Les bases de Cornellà tenen el perfil degenerat i incorrecte. A Sant Pere de Roda hi ha diverses bases del mateix tipus que és possible que pertanyin a l'església consagrada en 1022 amb assistència del mateix abat Oliva, que construí la basílica ripollesa.

Les bases i els capitells referits porten a una conclusió que el Sr. Hernández exposa concretament. «Pel meu mode de veure, diu, hi ha un enllaç més directe entre l'art de Ripoll i de Roda i l'andalús, que entre aquest i el de Cornellà. Les peces de Cornellà ajuden a explicar-nos les de Ripoll i les de Roda; però, per si soles, fins essent patent en elles la influència musulmana, hauria estat difícil assegurar que es deguessin a ella. Pel contrari, les de Ripoll i les de Roda, fins per si soles, podrien relacionar-se amb les cordoveses; en particular els perfils dels tipus més correctes de les bases, impossibiliten el dubte i obliguen a pensar en l'actuació d'obriers hispano-àrabs. Es versemblant i natural que els obrers d'aquests dos monestirs, fins partint d'una influència musulmana, arribessin a produir un tipus propi de capitells i bases que apareix en gestació en algunes peces de Ripoll i trobem ja completament format a Cornellà».

Fig. 252. — Retaule de l'altar d'Odder : Detall

Fot. Norlund

(1) HERNÁNDEZ, FÉLIX: *Un aspecto de la influencia del arte califal en Cataluña*. Archivo español de Arte y Arqueología, vol. 6, pàgs. 21-49. Madrid, 1930.

Fig. 253.

Cornellà : Columna de l'arc triomfal de l'església.

treball desusada en el país d'origen, ni en el cas que els elements aportats a aquell obrador haguessin procedit d'un focus artístic secundari i no del focus director», sinó que havien de procedir d'un obrador anterior en quaranta o cinquanta anys; potser d'algun obrador mossàrab, com indiquen certs detalls d'aquests, que no es troben en els capitells esculpits a Còrdova, tals la fracció en dos de les fulles d'acante que es troba a Hornija i Vilanova (Galícia).

Pel Sr. Hernández la influència és exercida per mitjà de treballadors musulmans emigrats a Catalunya, vinguts de Còrdova, de Saragossa o potser de Lleida on morí Hixem ben Mohamad, el darrer Califa omeyada de Còrdova que trobà hospitalitat prop de Soleyman ben Hud Djodhami que regia la ciutat musulmana de l'oest de Catalunya. L'obrador dels capitells de Ripoll no ve directament de l'andalús. «Per la meua part — diu el Sr. Hernández — no reconeixo tal origen a la

talla angulosa que presenten els capitells de Cornellà i alguns de Ripoll». Aquesta talla es troba en algunes obres escultòriques de Medina Azahara; és menys usada en el decorat de la mesquita de Còrdova del temps de El Hakem II i desapareix en les del darrer quart del segle x^e com les executades per Almanzor a la mateixa Mezquita o a la pila d'Azahara conservada al Museu Arqueològic Nacional de Madrid. «La influència andalusina — segueix el Sr. Hernández — que actua a Ripoll a principis del segle xie, no podia portar-hi una manera de

Fig. 254.

Cornellà : Columna de l'arc triomfal de l'església

Hom podria encara arriscar una altra solució. ¿No podrien els capitells ripollesos procedir d'una de les tres basíliques anteriors a la que féu construir Oliba? Recularíem així llur data i ens acostaríem a 935 o 977.

L'obrador influït pels temes musulmans segueix treballant. En 1038 es consagra a la Catedral de Girona un altar ornat amb temes de la família mossàrab. Darrera l'altar s'ha conservat la seu

Fig. 255. — Capitell de Sant Pere de Roda

Fig. 256. — Capitell de Sant Miquel de Fluvià

episcopal ornada amb els símbols dels evangelistes que semblen arrencats d'un vori romànic i d'una tija vegetal ondulada calcada d'una altra que orna el Beatus d'Ashburnham.

IV

LA PROLONGACIÓ DEL TREBALL MUSULMÀ DEL SEGLE XIIe

En una nova tongada de treball a Sant Pere de Roda es continua obrant els capitells corintis llargs de proporció com els de Ripoll, però al costat se'n construïren amb complicats entrelaçats que acaben alguna vegada amb fullatges dels quals pengen pinyes característiques. Els dos tipus es retroben a l'església monacal de Sant Miquel de Fluvià ben a prop de l'actual frontera espanyola; d'anàlegs han estat descoberts en els treballs de la Catedral d'Elna. Els capitells ornats amb entrelaçats semblen una derivació llunyana de la mateixa branca a la qual pertanyen els capitells de Santa Maria la Blanca, de Toledo. Els documents per a datar aquestes tres construccions són discutits, però l'estudi arqueològic i la comparació i estil fan pensar en les darreries del segle XIe o en els començaments de la XII centúria.

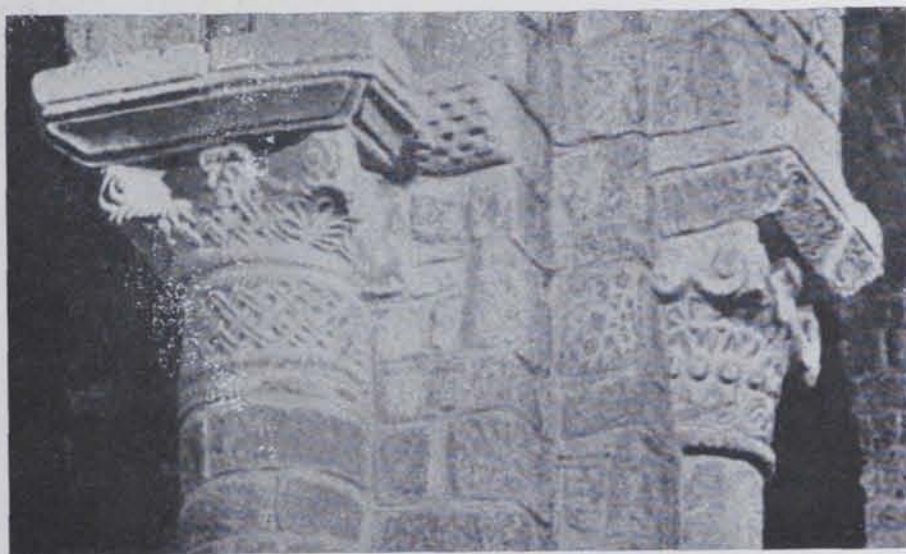

Fig. 257. — Capitells d'Elna

Fig. 258. — Capitell de Sant Miquel de Fluvià

Podria confirmar aquest indici arqueològic, el fet de la consagració de les esglésies d'Elna i Sant Miquel de Fluvià l'any 1066. Brutails hauria vist clarament la data de la reforma de la catedral rossellonesa a què pertanyen els capitells i que ocasionà la consagració de l'altar major. Un capitell corinti del tipus de Sant Miquel de Fluvià es troba encara a Sant Esteve de Bas, església consagrada en 1119. A ells podrien afegir-se els de Santa Maria de Besalú, encara que per la seva factura són més propers al capitell corinti clàssic. Les seves impostes són també ordenades, però no el collarí. En alguns d'ells és oblidada la disposició dels nervis de les fulles. Hi ha, referent a Santa Maria de Besalú, una acta de consagració de 1055.

Entre aquests capitells n'hi ha que presenten analogies extraordinàries. Vegeu els dos capitells corintis que reproduïm un al costat de l'altre. L'un és de Sant Pere de Roda, l'altre de Sant Miquel de Fluvià (figs. 255 i 256). Comparem també els capitells de llacera d'Elna (fig. 257)

i de Sant Miquel de Fluvià (figs. 258 i 259).

Tots ells tenen de comú la imposta luxosament decorada. Els capitells corintis tenen el massís de les fulles omplert d'ornaments prescindint dels nervis que presenten al natural; en molts la rosa central és substituïda per una testa humana (fig. 256). Si bé no es pot dir que es tracta d'un mateix obrador, es pot afirmar que l'escultura dels capitells de les tres esglésies segueix mètodes anàlegs i té algun model comú.

Hi ha obrador que usa exclusivament els temes de l'art musulmà: el que treballa en una església construïda en la primera meitat del segle XII, a Sant Joan de les Abadesses (1). Els temes són variats, però tots dintre el cicle, dels que ornem els teixits i els voris musulmans. Els capitells corintis es deformen seguint directrius que es troben també a l'Àfrica, i els lleons enfrontats, el tema de l'elefant amb la testa ornada i el castell sobre el llom com a les velles estofes de la tomba de Carlemany, el monstre vetllant l'altar del foc, el lleó alat amb tors d'home, Samsó o Gilgamés, els homes vells en baralla arrencant-se la barba com en la miniatura còmica que acompanya les severitats del Beatus, tal escena d'una faula d'Isop omplen tots els capitells. Finalment una imitació d'una inscripció cúfica orna un dels capitells (1).

La conseqüència és, que en els segles X^e i XIe i una part del XIIe treballen a les dues vessants del Pirineu obradors caracteritzats per l'ús abundant de temes musulmans, deguts a la còpia dels temes comuns en els llibres sortits dels escriptors mossàrabs, o bé als obrers moros o que tenen per base de llur cultura, la cultura musulmana.

Aquest obrador féu dues obres al començament de la seva major activitat, cap a 1020, les llandes de Sant Genís les Fonts i de Sant Andreu de Sureda. Treballà a Ripoll, i a la fi del XIe o començament del XIIe obrava capitells en les esglésies del nord de Catalunya i treballa potser a Tolosa i de Tolosa anava a Moissac on esculpeix amb nou esclat la figura humana.

Anàlegs caràcters l'acompanyen i el segueixen en el viatge llarg d'un segle, sobre tot el caràcter mossàrab d'una gran part dels temes decoratius. Pel que podem saber-ne jutjant-lo per les seves obres els obradors languedocians del començament del segle XIIe,

(1) Vegeu ANUARI de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, 1921-1926, pàgines 116 a 119. L'església té un pla de creu amb santuari amb girola excepcional en el país i usual a França. El monestir des de 1083 a 1114 fou habitat per monjos de Sant Víctor de Marsella. El temple fou consagrat en 1150. — PUIG I CADAVALCH, J.: *Un cas interessant d'influence française a Catalogne. Sant Joan de les Abadesses*; publicat en la «Revue de l'art chrétien» en 1914, núm. de gener-febrer.

Fig. 259. — Capitell de Sant Miquel de Fluvià

es movien en un camp d'idees anàleg als primitius obradors pireneus del començament del segle XIe.

Fins avui per a demostrar l'existència d'una cadena que lliga Catalunya al Pireneu amb Tolosa, Moissac teniem la prova material de l'examen petrogràfic dels marbres usats. De Girona a Tolosa es treballaven els mateixos marbres; crec que podem afegir a aquesta prova d'ordre físic, la prova de l'analogia de temes que vol dir els mateixos llibres, la semblança de les lectures, d'on la semblança de la formació espiritual. Si admetem que els temes no eren com avui independents de l'artista, sinó en aquella època, com fórmules d'obrador, eren lligats estretament amb els homes que els adoptaven, arribarem a la conclusió que la corrent artística vinguda del Migdia, tingué part molt important en l'extraordinària eclosió de l'escultura languedociana del començament del segle XIIe.

L'obra llur magnífica, la creació de l'escultura de Tolosa i Moissac, era la repetició amb més esclat d'un treball ja secular. Anys i anys es movia en el mateix ambient i ideal. Anys i anys es nodria dels mateixos pensaments. I no són sense lligam les obres bàrbares de Sant Andreu de Sureda i de Sant Genís les Fonts i les escultures, rígides encara, de Sant Sadurn de Tolosa i del claustre del gran monestir cluniacenc de Moissac. — J. P. i C.

Noves pintures murals

La sèrie ja prou nombrosa de pintures murals catalanes s'és enriquida encara en aquests últims anys amb nous exemplars, descoberts especialment en terres gironines, que comptaven fins ara amb l'únic de Boada i amb alguns altres, prou escassos també, dels quals resta tan sols

Fig. 260. — Sant Andreu del Terri : Pintura de l'absis

el testimoni documental. Les noves descobertes extenen considerablement la zona de difusió d'aquesta pintura decorativa que arriba ara des del Baix Empordà fins a les terres rosselloneses, que tenen a Sant Martí de Fenollar un monument prou estudiat i conegut.

Inicia les descobertes, fetes principalment per la Direcció dels Serveis de Cultura de Girona, la mostra de pictografia romànica de Rabós del Terri, a l'església de Sant Andreu, que conserva